

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

Alisher Navoiy nomidagi Samarqand davlat universiteti

PEDAGOGIKA FAKULTETI

«Pedagogika» kafedrası

5140800-Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 3- kurs talabasi

Qarshiyev Botirning
«Pedagogik konfliktologiya» fanidan

KURS ISHI

MAVZU: Pedagogik jamoada muomala madaniyati

Ilmiy rahbar: Sh.O'roqov

Samarqand - 2014

Reja:

Kirish

Asosiy qism:

- 1. Pedagog jamoasidagi muomala madaniyati va uning xususiyatlari**
- 2. O'quvchilar bilan muomala odobi**
- 3. Pedagogning alohida o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqoti**

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Pedagogik jarayonning samaradorligi o'qituvchining o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqoti xarakteriga bog'liqdir.

Yoshlarga ta'lim-tarbiya berish-bir kishining ishi emas, uni pedagoglar jamoasi bajaradi. Yolg'iz o'qituvchi har qancha o'rinsa ham, qobiliyatli, tirishqoq, ishchan bo'lsa ham bir o'zi ko'zlagan pedagoglar maqsadlariga erishib bo'lmaydi. Maktab oldida quyilgan vazifalarini samarali hal eta olmaydi. Ta'lim-tarbiyadan ko'zga tutilgan maqsadga erishish uchun maktab, o'quv yurtining butun jamoasi, hamma o'qituvchilar birlashib harakat qilishlari lozim. Har bir muallimning xatti-harakati, xulqi, muomalasi pedagoglar jamoasining maqsadi, talablariga mos bo'lmog'i kerak. Maktablar tajribasi shuni ko'rsatadiki, jamoaning ayrim o'qituvchiga ta'siri pedagoglar jamoasida shakllangan muomala odobi, munosabatlarga bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi maktablarida yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalash, ular ongiga umuminsoniy va milliy-madaniy, ma'naviy, axloqiy har bir bolaning tarbiyasi uchun yuksak mas'uliyatni bolaga nisbatan bir xil talablar qo'yib, birgalikda tarbiyaviy ta'sir o'tkazishni taqazo etadi. O'qituvchi odobida muallimlar o'zaro muomala munosabatlarida amal qilishlari zarur bo'lgan axloqiy talablar ishlab chiqarilgan.

Har bir bolaning tarbiyasi uchun mas'uliyatning birligi pedagoglar jamoasining o'quvchiga nisbatan talablari ham bir xil bo'lishini taqazo etadi. Bu o'qituvchi odobining qonuniyatlaridan biridir. Maktab pedagoglar jamoasining maqsadi, intilishlari, talablari yagona bo'lmasa, tarbiyaviy ishlarning ta'siri samarasi bo'lmaydi. Buning uchun pedagogik talablarning xarakteri, mazmuni, shakli va usullari hamma muallimlarning fikr-mulohazalariga mos kelishi lozim. Ma'lumki, pedagogik talabning mazmuni maktab jamoasining maqsadi, vazifalaridan kelib chiqadi. Lekin bu talablarning xarakteri, shakl va usullari har bir muallimning muomala odobiga, shaxsiy fazilatlari, o'quvi, pedagogik mahoratiga bog'liq.

Bugungi kunda ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida axborotlarning hamda «ommaviy madaniyat»ning globallashuvi yosh avlod tarbiyasida o'qituvchiga mas'uliyatli vazifalarni yuklaydi. Bu jarayonning pedagogning jamoa orqali alohida o'quvchilar bilan olib boradigan tarbiyaviy ishlarda muloqotni to'g'ri yo'lga qo'yish muhim pedagogik muammolardan biridir.

Ushbu muammolardan kelib chiqib, aytish mumkinki pedagogning jamoa orqali alohida o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqoti borasida tadqiqot ishlarini, jumladan kurs ishlari, balakaviy bitiruv ishlari hamda magistrlik dissertasiyalarini bajarish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur kursi ishida **tadqiqotning maqsadi** quyidagicha belgilandi:

Kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktablarida pedagogning alohida o'quvchilar bo'ladigan muloqoti hamda bunda jamoaning ta'siri muammolarini mavjud ilmiy adabiyotlar hamda bu sohada bajarilgan tadqiqot ishlarini tahlil qilish asosida o'rganish.

Tadqiqot obyekti: pedagogning jamoa orqali alohida o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqot jarayoni

Tadqiqot predmeti: pedagogning o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqot va muomala madaniyati

Tadqiqot vazifalari:

1. Mavzuga oid mavjud ilmiy va o'quv adabiyotlar hamda tadqiqot ishlarini tahliliy o'rganish
2. Pedagogning jamoa orasida muomala odobi va uning o'quv-tarbiyaviy jarayondagi ahamiyatini yoritish
3. O'qituvchining o'qituvchi bilan bo'ladigan muomala odobi va uning vazifalarini o'rganish
4. Pedagogning jamoa orqali alohida o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqotini tahlil qilish.

Tadqiqotning metodologik asosi: O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun, Prezident I.A.Karimovning barkamol avlod tarbiyasi bo'yicha g'oyalari, ma'ruzalari, Sharq

mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish bo'yicha qarashlari, shuningdek Respublikamiz pedagog-psixolog olimlarining o'qituvchi muomala madaniyati va muloqoti muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlari tadqiqotimiz uchun asos qilib olindi.

ASOSIY QISM:

1. Pedagog jamoasidagi muomala madaniyati va uning xususiyatlari

Pedagoglar jamoasida o'qituvchilar o'rtasidagi muomala, munosabatlar, insonparvarlik, demokratiklik, ixtiyoriylik tamoyillariga asoslanadi. Ular odatda, ikki xil bo'lib, biri-rasmiy, ikkinchisi-norasmiy muomala deyiladi. Rasmiy muomala, munosabatlar O'zbekiston Respublikasining qonunlari, direktiv hujjatlariga asoslanadi. Norasmiy muomala pedagogik etikaning (o'qituvchi odobining) qonuniyatlariga asoslanadi va jamoaning har bir a'zosi tomonidan ixtiyoriy ravishda bajariladi. Muomala odobi psixologik qonuniyatlari, odob normalari, qoidalari, talablari pedagoglar jamoasining fikri asosida boshqariladi.

Yoshlarga ta'lim-tarbiya berish-bir kishining ishi emas, uni pedagoglar jamoasi bajaradi. Yolg'iz o'qituvchi har qancha o'rinsa ham, qobiliyatli, tirishqoq, ishchan bo'lsa ham bir o'zi ko'zlagan pedagoglar maqsadlariga erishib bo'lmaydi. Maktab oldida quyilgan vazifalarini samarali hal eta olmaydi. Ta'lim-tarbiyadan ko'zga tutilgan maqsadga erishish uchun maktab, o'quv yurtining butun jamoasi, hamma o'qituvchilar birlashib harakat qilishlari lozim. Har bir muallimning xatti-harakati, xulqi, muomalasi pedagoglar jamoasining maqsadi, talablariga mos bo'lmog'i kerak. Maktablar tajribasi shuni ko'rsatadiki, jamoaning ayrim o'qituvchiga ta'siri pedagoglar jamoasida shakllangan muomala odobi, munosabatlarga bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi maktablarida yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalash, ular ongiga umuminsoniy va milliy-madaniy, ma'naviy, axloqiy har bir bolaning tarbiyasi uchun yuksak mas'uliyatni bolaga nisbatan bir xil talablar qo'yib, birgalikda tarbiyaviy ta'sir o'tkazishni taqazo etadi. O'qituvchi odobida muallimlar o'zaro muomala munosabatlarida amal qilishlari zarur bo'lgan axloqiy talablar ishlab chiqarilgan.

Har bir bolaning tarbiyasi uchun mas'uliyatning birligi pedagoglar jamoasining o'quvchiga nisbatan talablari ham bir xil bo'lishini taqazo etadi. Bu o'qituvchi odobining qonuniyatlaridan biridir. Maktab pedagoglar jamoasining

maqsadi, intilishlari, talablari yagona bo'lmasa, tarbiyaviy ishlarning ta'siri samarasi bo'lmaydi. Buning uchun pedagogik talablarning xarakteri, mazmuni, shakli va usullari hamma muallimlarning fikr-mulohazalariga mos kelishi lozim. Ma'lumki, pedagogik talabning mazmuni maktab jamoasining maqsadi, vazifalaridan kelib chiqadi. Lekin bu talablarning xarakteri, shakl va usullari har bir muallimning muomala odobiga, shaxsiy fazilatlari, o'quvi, pedagogik mahoratiga bog'liq.

Darsda o'quvchilarning intizomli pedagogik jamoadagi muomila odobi, axloqiy munosabatlar darajasini ko'rsatadi. Maktabda o'quv intizomini saqlash butun pedagoglar jamoasining ishi. Pedagogik amaliyotda esa har bir muallim o'quv intizomini saqlash uchun o'zicha yo'l tutadi: ba'zilar-darsni jonli qiziqarli tashkil etish bilan; ba'zilar esa "ikki" baho qo'yish, qattiqqo'llik bilan dars jarayonida tartib-intizomni ta'minlashga intiladilar. Bolalarga do'q-po'pisa qilish, bajarish, xulqiga yomon baho qo'yish bilan uni vaqtincha tiyish mumkin, lekin bu ongli intizomni tarbiyalash usuli emas va pedagogik odob talablariga to'g'ri kelmaydi.

Dars jarayonida bir o'quvchi uchun boshqasi pichirlab sekin javob berishi, shipshitishi: bir o'quvchi bajargan ishni ikkinchisi ko'chirib olishi, shpargalka ishlatish kabi masalalar pedagogik axloqiy muomalalar qatoriga kiradi. Bir maktabning o'zida ham o'qituvchilar bu muammoni turli muomala usullari bilan yechadilar: bir muallim shipshitgan bolaga "yomon" baho qo'yadi; ikkinchisi zaharxanda so'zlar aytadi. Birinchisi-darsdan chiqib ketishni talab etadi, boshqasi buni vijdon amriga havola qiladi va hokazo. Vaholanki, maktab pedagoglar jamoasida bu muomalalarga doir yagona axloqiy talablar ishlab chiqarilgan va qaror topgan bo'lishi muvofiqdir.

Pedagoglar jamoasi ma'lum talablar qo'yish, faoliyatiga axloqiy baho berish yo'li bilan o'qituvchining xatti-harakatlarini yo'naltirib, o'zgartirib, to'g'rilab beradi. Pedagogik jarayonda muallimning erkin bo'lishi bilan birga intizomga ongli ravishda rioya qilishi, ijodkorlik bilan bo'ysunish birga olib borilgan taqdirdagina pedagoglar jamoasining fikrini, axloqiy talablarini muallim ixtiyoriy

ravishda bajaradi. Bunday muhit o'qituvchida o'z kuchiga ishonch tuyg'usini ustiradi.

Pedagoglar jamoasida o'zaro yordam va ishonchining mavjudligi muomala odobiga amal qilishning muhim shartlaridan biridir. O'zaro yordam va bir-birlariga ishonch pedagogik, metodik adabiyotlardan bilib olingan yangiliklarni o'zaro baham ko'rish, tajriba almashish kabilarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Kishi bir so'm pulni sherigi bilan baham ko'rsa, uning cho'ntagidagi pul miqdori kamayadi. Lekin kishi o'zidagi bilimni boshqaga o'rgatsa, bilimlar soni ko'payadi, o'rgangan kishining bilimi kamayib qolmaydi, aksincha mustahkamlanadi.

Pedagoglar jamoasida yangi g'oyalar bilimlarni o'zaro almashish muomala odobining qonun-qoidasi darajasiga ko'tarilishi, har bir muallim bilan o'z hohishi, qalb amri bilan bajarishi hamma uchun foydalidir.

Muomala odobiga rioya qilish pedagoglar jamoasining maqsadiga, o'qituvchilarning axloqiy saviyasiga bog'liq. Bu jarayonda muallimlar orasida o'zaro fikr almashish, o'rtoqlarcha munozaralar qilish natijasida har bir o'qituvchining bilim darajasi ortadi, o'zaro aloqalari mustahkamlanadi. Maktablarda muallimning o'zaro aloqa shakllari xilma-xildir. Muomala odobini shakllantirishda o'qituvchilarning o'zaro ijodiy hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bunday sharoitda muallimlar bir-birlarini darhol tushunadilar, yutuqlaridan quvonib, bolalarni o'qitish va tarbiyalashning muomalali masalalarini birlashtirib hal etadilar. Bunday hamkorlik ko'pinchi bir xil fanlardan dars beradigan muallimlar o'rtasida mavjud bo'ladi. Pedagoglar jamoasida o'zaro tajriba almashishi bir-birlarining darslariga kirish, tarbiyaviy tadbirlarni kuzatish shaklida amalga oshiriladi. Afsuski, ayrim hollarda maktab ma'muriyati o'zaro darslarga kirish natijalari yozilgan daftardagi kamchiliklarni ro'kach qilib, pedagog kengashlar va yig'ilishlarda o'qituvchilarni tanqid qiladilar. Bu bilan muomala odobi mezonlariga, axloqiy munosabatlarda ziyon yetkazadilar. Vaholanki, muallimning faoliyatiga kuzatilgan bitta darsning natijasiga qarab baho berib bo'lmaydi. Bunday kuzatish daftarlariga muallim darsda erishgan yutuqlarni yangi

usullarini yozib, tahlil etib boshqalarga namuna sifatida ko'rsatish muomala odobi talablarigi mos bo'lib, jamoada axloqiy vaziyatni yaxshilashga hizmat qiladi.

Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, o'qituvchi bilan pedagoglar jamoasi orasida qarama-qarshilik ob'ektiv ravishda vujudga kelishi mumkin. Ma'lumki, o'qitish jarayonida muallim o'quvchilar bilan yakkama-yakka holda muloqotda bo'ladi. Shuning uchun ham ayrim kishilarda ta'limning samarasi pedagoglar jamoasida emas, faqat o'qituvchining o'ziga bog'liq, degan xato tushuncha hosil bo'ladi. Bunday tushuncha bo'lgan muallim pedagoglar jamoasidan ajralib qoladi. Shuning uchun ham pedagoglar jamoasi har bir o'qituvchining xulqini to'g'ri yo'naltirib borishi lozim. Chunki bolalarda ilm, tarbiya beradigan kishining o'zi odobli bo'lmog'i shart. Maktabda ta'lim-tarbiya ishlarning samarasi pedagoglar jamoasiga emas, avvalo, maktabda inoq, ahil pedagoglar jamoasi yaratilganligi, ularning yuksak axloqiy-ma'naviy darajasiga bog'liqdir.

Sog'lom va ahil pedagoglar jamoasi yosh o'qituvchilarni axloqiy tarbiyalash, ularning pedagogik mahoratini oshirish maskanidir. Maktabda ahil pedagogik jamoa bo'lsa, ayrim o'qituvchilarning xudbinligiga barham beriladi. Pedagoglar jamoasi o'zining har bir kamchiliklaridan ogoh bo'lishi ularni tuzatishga ko'maklashishi zarur. Pedagoglar jamoasining muallimga qo'yayotgan talablari, muomalasi adolatli bo'lmog'i kerak. O'quv yurtlarini biritib, maktabda endigina, kelgan yosh o'qituvchi haqida alohida g'amxo'rlik ko'rsatish zarur. Ishga yangi kelgan yosh o'qituvchining pedagoglar jamoasi bilan muomalasi o'zini tuta bilishi ham axloqiy munosabatlar shakllanishiga muhimdir.

Pedagogik jamoaning a'zolari mayda-mayda to'dalarga bo'linib guruhbozlik yo'liga kirib ketsa, jamoda muomala odobi qoidalari, ma'naviy axloqiy vaziyat bo'ziladi, bo'lar-bo'lmasga o'qituvchilar orasida nizolar chiqaveradi. Ma'lumki, tarbiyaviy jarayon konfliktlarsiz sodir bo'lmaydi. Demak, pedagoglar jamoasining ijodiy faoliyatida fikrlar to'qnashuvi bo'lishi ham mumkin. "Qovun qovundan rang oladi", "Yaxshi bilan yursang yetarsan odamga, yomon bilan yursang qolarsan uyatga", kabi hikmatlar bejiz aytilmagan. Ijodiy munozaralarda, pedagogik

jarayonda vujudga keladigan tortishuvlarning baʼzilari oʻqituvchilar oʻrtasidagi yaxshi muomala-munosabatlarini buzmasdan turib hal etiladi. Bunday holda jamoatchilikning fikri odob normalariga binoan umumiy manfaatni himoya qilayotgan, jamoaning ishiga ijodiy ruh, yangilik kiritayotgan oʻqituvchi tomonida boʻladi. Ayrim hollarda esa bunday konfliktlar ijobiy hal etilsa ham ogʻir asoratlar qoldiradi. Shunday nizolar ham boʻladiki, pedagoglar jamoasi shaʼniga dogʻ tushiradi.

Pedagogik jarayonda sodir boʻlayotgan qarama-qarshiliklar, nizolarning sabablari xilma-xil boʻladi. Bulardan biri, maktab maʼmuriyati oʻqituvchilarining fikri, tanqidiy mulohazalariga eʼtibor bermasligi, koʻpincha maktab rahbarlarining ish usuliga bogʻliq. Maktab rahbari oʻz shaʼniga aytilgan tanqidiy fikrlarini toʻgʻri tushunib qabul qilsa, oʻz kamchiliklarini toʻgʻri tushunib qabul qilsa, oʻz kamchiliklarini bartaraf etishga intilsagina oʻqituvchilarning kamchiliklarini koʻrsatish va tuzatishni talab qilish borasida axloqiy huquqqa ega boʻladi.

Pedagogik odob nuqtai nazaridan tanqid shu kamchilikni sodir etgan kishining shaxsiga emas, balki kamchilikni bartaraf etishga, taʼlim-tarbiya ishini, pedagoglarning oʻzaro muomalasini yaxshilashga yoʻnaltirilgandagina toʻgʻri hisoblanadi. Muomala odobining shakllantirishida tanqid va oʻz-oʻzining tanqidning roli kattadir. Oʻziga, oʻz faoliyatida tanqidiy yondoshmaydigan rahbar oqibatda magʻrurlikka, oʻzboshimchalikka muhtalo boʻladi. Masʼuliyat hissi pasayib ketadi. Odatda, bunday maktab rahbarlari oʻz martabasi, shuhrati va mansabini saqlab saqlab qolish uchun koʻzboʻyamachilikka yoʻl qoʻyadi. Afsuski, oʻqituvchilar va maktab rahbarlari orasida oʻz faoliyatida tanqidiy qaray olmaydiganlar, koʻzboʻyamachilika yoʻl qoʻyayotganlar anchagina uchraydi, oʻz-oʻzini tanqid esa yoʻq darajada, ayrim oʻqituvchilar tanqidga notoʻgʻri munosabatda boʻladilar. Pedagogik jamoada xushmomalalik, oʻzaro doʻstlik va hamkorlik pedagogik mahoratni oshirishga, taʼlim-tarbiya ishlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Bunday muhit ishni yaxshilashga xizmat qiladi. Bunday muhit ishni yaxshilashga qaratilgan printsipial tanqid va oʻz-oʻzini, tanqidni rad etmaydi. Oʻqituvchining xato, kamchiliklarini toʻgʻri koʻrsata bilish, kasbdoshning

mulohazalarini hamdardlik sifatida qabul qilish lozim. Kishi o'z sha'niga aytilgan tanqidni to'g'ri tushunish-o'qituvchining axloqiy madaniyatidan, pedagoglik burchini yuksak darajada anglatishdan dalolat beradi.

Pedagoglar jamoasida o'zaro muomala-munosabatlar kollegiallik va yakka boshchilikka intizomni saqlashga asolanadi. Muallimning umumiy ish uchun mas'uliyat hissi va qoidalari kishidan jamoada o'zini tuta bilish, intizomga bo'ysunishini talab etadi. Bu muallimning axloqiy fazilatlari bilan bog'liq.

Pedagogik faoliyat muallimdan o'z-o'ziga, kasbdoshlariga talabchan bo'lishini taqazo qiladi. Bunday talabchanlik xolis, beg'araz, umuminsoniy va milliy axloqqa mos bo'lmog'i lozim.

Jamoatchilik fikri, pedagogik nuqtai-nazarlarining xarakteri, yagona talablarga ixtiyoriy ravishda rioya qilish, odob normalarini ongli bajarish, pedagoglar jamoasidagi ma'naviy-axloqiy vaziyatni yaxshilaydi. Bunday axloqiy muhitda o'zaro muomalada xayrixohlik, ijodiy hamkorlik, yaxshi kayfiyat, yuksak intizomi vujudga keladi. Pedagogik faoliyat zavqli, samarali bo'ladi. Bunday pedagogik jamoada muallim ilhom bilan ishlaydi, o'z ishidan qanoat hosil qiladi.

Pedagogik jamoada sog'lom axloqiy-ruhiy muhit mavjud bo'lsa, axloqiy norma va yo'l-yo'riqlar bajarilibgina qolmasdan, balki ular har bir muallimning e'tiqodiga, odatiga aylanadi. Pedagoglar jamoasidagi tartib-qoidalariga, urf-odatlariga ongli ravishda amal qilish uchun muallimlik ishida erkinlik bilan ongli intizom, ijodiy faollik bilan bo'ysunish oqilona mujassamlashgan bo'lishi zarur. O'zaro bir-birini tushunadigan ijodiy muhit bor joydagina o'qituvchi o'ziga yuklatilgan vazifalarini ishonch bilan faol bajaradi. Pedagoglar jamoasining shaxs va kollektiv uchun foydali ishlarga asoslangan ta'siri natijasida muallimning ma'naviy qiyofasida chuqur sifat o'zgarishlar sodir bo'ladi. Ijtimoiy burchni to'g'ri anglash, xulqini (xatti-harakatlarini) to'g'ri baholay olish odati shakllanadi, jamoada o'zaro muomala yaxshilanadi.

Pedagoglar jamoasidagi muomala munosabatlar bu, oddiy do'stlik yoki qo'shnichilik emas, balki umumiy ish uchun jamoa a'zolarining mas'uliyatli bog'lanishlaridir. Pedagoglar jamoasidagi muomala, munosabatlar axloqiy

qoidalar, huquqiy normalar bilan, jamoaning anʼanalari, urf-odatlar bilan tartibga solib turiladi.

Pedagoglar jamoasida ijodkorlik muhiti muomala odobining shakllantirishning muhim shartidir. Jamoaning ijodkorligi murakkab qiyin vaziflarni ham yechishga imkon beradi. Bunday jamoada ishlash har bir muallim uchun koʻpgina qulayliklar tugʻdiradi. Oʻz qobiliyatlarini namoyish etishga imkon yaratadi.

Mamlakatimizda koʻplab maktab jamoalarida ishchanlik, xayrixohlik muhiti yaratilgan boʻlib, bu oʻzaro yordam va talabchanlikka, har bir muallimning yaxshi ishlari qadrlashga, qoʻllab-quvvatlashga yordam berayotir. Oʻqituvchi mehnatini ilmiy asosida tashkil etish hamda pedagoglar jamoasida oʻzaro muomala-munosabatlarini yaxshilaydi. Maktabdagi axloqiy-ruhiy vaziyatini jamoa aʼzolarining kayfiyatidan bilib olish mumkin. Koʻpchilikning kayfiyati chogʻ, ruhi baland boʻlsa, muallimlarning kuchiga kuch, gʻayratiga gʻayrat qoʻshiladi. Bu, oʻz navbatida, oʻquvchilarning axloqiy tarbiyasiga ijobiy taʼsir etadi.

Pedagoglar jamoasida kelishmovchiliklar, qarama-qarshiliklar boʻlib turishi ham qonuniy hodisa. Chunki bolalarni oʻqitish va tarbiyalash murakkab jarayon boʻlib, konfliktlarni taqazo qiladi. Vujudga kelgan nizolarni oʻz vaqtida tahlil qilib, vujudga kelgan nizolarni oʻz vaqtida tahlil qilib, bartaraf etish yoʻllarini izlash lozim. Xayrixohlik bilan adolatli hal etilgan kelishmovchiliklar muomala odobiga ijobiy taʼsir etadi. Ayrim muallimlarning xarakteridagi xudbinlik, koʻraolmaslik, manmanlik, oʻzboshimchalik kabi qusurlar yoʻq joydan ham nizolar chiqarishga sabab boʻlib, mojarolarni bartaraf etishni qiyinlashtiradi. Bundaylar baʼzan biror kasbdoshlarining obroʻsi ortayotganini koʻrolmay ham janjal chiqaraveradilar.

Voqeiy hikoyat. Nishon tumanidagi bir maktabda ikki oʻqituvchi koʻp yillar davomida birga ishlaydi. Tashqaridan qaragan kishi ular bir-birlarini yoqtirmasliklarini sezish qiyin. Lekin mana qariyb olti yildan biri ularning oʻzaro muomala-munosabatlarida adovat yashirin. Sababi keksa muallimning xudbinligi, yosh tajribasi kamroq boʻlsa ham qobiliyatli muallimning obroʻsi ortib

borayotganini ko'raolmasligida. Axir kekxa muallima maktabning eng birinchisi o'qituvchisi-ku, nega endi ota-onalar, maktab ma'muriyati u kishiga e'tibor bermay qo'ydi. Chorak, o'quv yili oxirida yakun chiqarish, mukofotlarga taqdim etish, rag'batlantirish paytlarida ular o'rtasidagi muomala ayniqsa yomonlashadi. O'quvchilarning muvaffaqiyatini ham o'z raqiblari ustida g'alaba deb tushunadilar. Mojarro girdobiga boshqa o'qituvchilar ham tortildi, maktabda nosog'lom axloqiy vaziyat vujudga keldi.

Pedagoglar jamoasida qarama-qarshiliklar chiqishiga ko'pincha, biror o'quvchining qilg'ini baholash tanqidni to'g'ri tushunmaslik; pedagoglar jamoasi yoki ularning bir qismi bilan maktab ma'muriyati, jamoat tashkilotlari rahbarlarining kelishmovchiligi; oila bilani maktab o'rtasidagi mojarro kabilar sabab bo'ladi. Bunday hollarda nizoni keltirib chiqargan sabab, mativlarini sinchiklab o'rganish, aniqlash va shunga qarab hal etish lozim.

Pedagoglar jamoasida paydo bo'layotgan majoralarning ko'proq uchraydigan sabablaridan biri ba'zi muallimlarning xudbinligidir. Pedagogik amaliyotda buning uchun real imkoniyatlar mavjud. Buning kurinishlaridan biri obro'ni saqlash uchun intilishdir. Obro' uchn kurash-ustunlik uchun kurashga, manmanlika aylanib ketadi. Bunday hollarda pedagogik madaniyatni, mahoratni pasroq muallim bolalar yaxshi ko'radigan kasbdoshini ko'rolmaydigan bo'lib qoldi. Natijaa pedagoglar va o'quvchilar jamoasining fikri paydo bo'ladi, bolalar yaxshi ko'radigan qobiliyatli muallim ba'zan yakkalanib qoladi. O'ziga ortiqcha bino qo'ygan, o'ziga nisbatan tanqidiy qaray odmaydigan muallimlar bunday illatga ko'proq chalinadigan bo'ladilar. Bundaylar o'zlarining jamoadagi mavqelariga ortiqcha baho beradilar. Ko'pincha ula o'zlarining injiqligi va toshbag'irligini- talabchanlik va qattiqo'llik hisoblab, o'zlariga qo'yilayotgan qonuniy talablarini esa adolatsizlik deb qaraydilar. Profsseonal xudbinlik yuqimli illat bo'lib, muallimlar oasida yaxshi muomila- munosabatlarini buzadi, zaharlaydi, tarbiyaviy ishlariga putur yetkazadi, guruhbozlikni keltirib chiqaradi. Guruhbozlik, xudbinlik qusurlari pedagogik jamoani bo'lib-bo'lib yubaradi, asosiy muhim ishlarini bajarishga chalg'itadi, odamlarning tinkasini quritadigan nizollarni, keltirib chiqaradi,

pedagoglar jamoasida nosog'lom axloqiy- ruhiy vaziyat paydo bo'ladi. Bu illatlarni bartaraf etish uchun pedagoglar jamoasining kuch-g'ayratini muallimlarning pedagogik madaniyati, mahoratini, ma'suliyatini oshirishga o'quvchilar bilimini, o'quv nizomini yaxshilash yo'llarini izlashga safarbar etish lozim.

Pedagoglar jamoasidagi muomila-munosabatlarini keltirib turuvchi muhim vosita bu, tanqid o'z-o'zini tanqidir. Lekin tanqid qilish kishidan ehtiyotkorlikni talab etadi. Qo'pol tanbeh, noto'g'ri tanqid muallimlar urtasidagi yaxsho'i muomalani buzishi, kishini urinsiz xafa qilishi mumkin. Bundan pedagoglar jamoasi ham aziyat chekadi. Shuning uchun ham muallimning biro ishina baho berish, muomala qilishda pedagogik odob talablariga rioya qilish, muallimaning insoniy qad-qimmati, obro'sini saqlashga intilish zarur.

Maktab jamosida muomala odobining muhim vazifasi pedagoglar orasida ma'naviy vaziyatni yaxshilashdir. Buning uchun maktab va jamoat tashkilotlarining rahbarlari pedagoglarning hayoti, faoliyati, muamala-munosabatlari qaysi omil (faktr) va shart- sharoitlariga bog'liqligini aniqlab bilib olishlari zarur. Hxarakteriga kura obe'ktiv yoki sube'ktiv yoki sube'ktia sharoitlar, omillar bo'lishi mumkin.o'zbekiston respublikasida yoshlarni o'qitish va tarbiyalashda maqsad birligi; davlvt ta'lim tizimini ustuvor yo'nalishda qatoriga kiritib har yili byudjetdan katta miqdorda mablag'lar ajratayotgani maktalarning o'quv moddiy bazasini mustahkamlashga korxonalar, muassalar e'tibori jalb qilinayotgani; muallimlarning moddiy ahvoli, obro'sini, pedagogik mahoratini oshirish borasidagi g'amxo'rliklar pedagogik jamoalarda muomala odobini shakllantirish uchun ob'ektiv faktorlardir. Lekin aynan biror maktabda mavjud muomala odobi shu maktabning o'ziga xos shart-sharoitlariga, ko'pincha har bir muallimning pedagoglik madaniyati va mahoratiga, maktab rahbarlarining bilimdonligi, axloqiy madaniyati, axloqiy qiyofasi, boshqaruv uslubi, murosaga kela bilishi, nizoli vaziyatlarni bartaraf etish usullari, norasmiy aloqalarning xarakteri kabilarga bog'liq bo'ladi.

Muomala odobining shakllanishiga jamoat tashkilotlarining roli kattadir. Ular muallimning obro'sini oshirish, jamoat ishlariga faol qatnashtirish yo'li bilan o'qituvchining axloqiy va pedagogik madaniyati, mas'uliyatini oshirishga ko'mak beradi. Jamoat tashkilotlari maktabda mehnat intizomini mustahkamlashi, o'qituvchilarga talabchanlikni, ularning mas'uliyat hissini oshirish, qadr-qimmatini saqlash, qobiliyat va talantini namoyish etishiga ko'maklashishi zarur. Muallim har so'zini o'ylab gapirishi, boshqalarning, kasbdoshlarining so'zi, fikri, mulohazalarini tinglay bilish ham pedagogik jamoada o'zaro muomalamunosabatlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Xullas, pedagoglar jamoasida muomala odobi quyidagilarni taqazo qiladi:

- muallimning o'z ishidan ma'naviy qoniqish hosil qilishi;
- o'qituvchilar va barcha pedagogik xodimlarning o'z-o'zini tarbiyalashi, o'z bilimlarini oshira borishi;
- pedagoglar jamoasidagi har bir muallimning ruhiy xususiyatlarini e'tiborga olib, uning faoliyatini, ishchanligini pedagogik odob nuqtai-nazardan nazorat qilib borish;
- nizoli vaziyatlarni printsiipiallik asosida, ob'ektiv tahlil etib, konfliktlarni adolat va muallim shaxsini hurmatlash asosida bartaraf etish;
- muallimlar mehnatini rag'batlantirishda adolatli bo'lish, nizolar chiqarishga yo'l qo'ymaslik;
- kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yishda ruhiy xislati, xarakterlari mos kelishini e'tiborga olish;
- pedagoglar jamoasining boshqarishni insoparvarlik va demokratiklik tamoyillari asosida takomillashtirish kabilar.

2.O'quvchilar bilan muomala odobi

Pedagogik jarayondagi aloqalar tizimida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muomala-munosabatlar katta o'rin egallaydi. Bu jarayonda bola insoniyat asrlar davomida to'plagan bilimlarni, axloqiy tajribani egallab oladi. Muallim pedagogik jarayonda yetakchi kishidir. Unga yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash vazifasi yuklatilgan. Shuning uchun ham o'qituvchiga, uning axloqiy sifatlari, xulqiga, o'quvchilar bilan muomalasiga nisbatan alohida, yuksak talablar qo'yiladi. Muallim hayotga endigina kirib kelayotgan, barkamol shaxs sifatida shakllanayotgan insonlar-yosh bolalar bilan muloqotda bo'ladi. Bolalar ta'lim-tarbiya jarayonida umuminsoniy va milliy axloq normalarini (mezonlarini) o'zlashtiradi. O'quvchi muomala odobini asosan o'qituvchi timsolida anglab oladi. Sevimli muallim bola uchun bir umr ideal, ibrat, namuna bo'lib qolishi ham mumkin.

Respublikamiz o'qituvchilari orasida o'z ishining ustasi, Xalq o'qituvchisi, Xizmat ko'rsatgan o'qituvchi deb tan olingan, ota – onalar, yoshlar e'zozlab Ustoz deb ataydigan mo'tabar insonlar ko'plab topiladi. Ular pedagogik ishda fidoyilik ko'rsatib, muallimlik burchini yuksak darajada bajarib, bolalarga bilim berib o'lar qalbiga halollik, guzallik, odob axloq nurini singdira loganliklari, xushmomila bo'lganlari uchun ham bunday obro' va hurmatga erishganlar.

Afsuski hamma muallimlar haqida shunday deb bo'lmaydi. O'zining dag'al muomalasi bilan bolaning uo'nglini o'qishdan sovutib, dilini o'rinsiz ranjitadigapnlar ham uchrab turadi. Pedagogik amaliyot, badiiy adabiyotda bunga misollar kuplab topiladi. Bunday yoshlar tarbiyasida, ularning axloqiga salbiy ta'sir etadilar. Tarbiyaviy ishlarga tuzatish qiyin bo'lgan darajadi ziyon yetkazadilar. Barkamol ijodkor shaxsni shakllantirishiga, tarbiyalashga doir axloqiy normalar pedagogik etikada ifodalangan. Tarbiyalanuvchiga ijobiy ta'sir o'tkazish shart-laridan biri bolaga bo'lgan ishonch bilan unga nisbatat qo'yilayotgan talablarning birligidadir. Bu qoida pedagogik amliyotda ko'p marta sinovdan o'tgan va o'zini oqlagan. Muallimlar, talabalar bilan o'tkazilgan suhbat natjalari

shundan dalolat beradiki, maktabda xushmomila o'qituvchilar bilan bir qatorda bolalarda xuda- behuda do'q urib baqirib muomala qiladigan muallimlar ham uchraydi. Bunday muomala jamiyatda qabul qilingan umuminsoniy va milliy axloqiy normalarga to'g'ri kelmaydi. Bunday o'qituvchilar bolalar orasida obru orttira olmaydilar.

O'qituvchi avvalo, o'ziga talabchan bo'lmog'i kerak, shundagina bolaga nisbatan qo'yayotgan talablari o'rinli, samarali bo'ladi. Aks holda uning "talabchanligi" bolaning g'ashini keltirishi va o'quvchilar uni bajarmasliklari mumkin. Bolaga biror topshiriq birayotganda u o'quvchining kuchiga mosligi, bola uni bemalol bajara olishiga muallimning ishonchi komil bo'lsin. Bola oldiga qo'yiladigan talablar, unga berilayotgan vazifalar asta – sekin murakkab-lashtirila borishi, o'quvchilarning qobiliyati, individual xususiyatlarini hisobga olib tabaqalash-tirilishi lozim.

Muallim har qancha hushyor, ehtiyotkor bo'lsa ham sinfdagi hamma olalarning ruhi holatini, iztiroblarini bilmasligi mumkin. Bu ishda muallim sinf bolalar jamoasining ko'magida tayanmog'i lozim. Sinf jamoasi boshiga tashvish tushgan bolaning holidan xabardor, unga hamdar bo'lishiga erishmoq kerak. Shunda muallim bilan o'quvchi o'rtasidagi muomala natijasida sodir bo'ladigan ayrim xatolarning oldini olish imkoni tug'iladi.

3. Pedagogning alohida o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqoti

Pedagogik jarayon, tarbiya jarayoni, odamlarning tabiati shu darajada murakkabki, muallim ba'zan istasa-istamasa qo'polik qilishga "majbur" bo'ladi, o'quvchi muallimning o'rinli talablarini bajarmayotgan paytlarda u o'zini tutolmay qoladi. Muallim o'z talablarini hatto, qo'polik holatini ham bolaga, yaxshilik qilayapman deb hisoblaydi, chunki bu ishni bolaga bilim berish, uni to'g'ri yulga solish, yaxshi odam qilib tarbiyalash uchun qilayotganiga ishonadi. Sa'diy Sheroziyning "Guliston" (Toshkent, 1968) asarining "Tarbiyaning ta'siri bayoni" bobi-dagi hikoyatlarda; Alisher Navoiyning "Mahbub-ul-qulub" asaridagi "Muddarislar to'g'risida", "Maktabdorlar to'g'risida" gi maqolatlarida bildirilgan mulohazalar bu fikrimizga hamohangdir.

Bunday holatlar ko'pincha tarbiyasi qiyin bola bilan muomala-munosabatlar jarayonida sodir bo'ladi. Shuni ham unutmash lozimki, bunday bola odatda, nosog'lom oiladan chiqadi. Bola oiladagi yomon muhitning qurboni bo'lishi ham mumkin. Tajribali pedagoglar tarbiyasi qiyin bola bilan ishlash, muomala qilish murakkabligini, shu bilan birga ular insoniy mehrga zor, xush muomalaga, e'tiborga muhtoj ekanlini, bundaylarga nisbatan sabr-toqatli, bardoshli, kechirimli bo'lish zarurligini ham ta'kidlaydilar.

Jismoniy jarohat olgan bolani o'qituvchi jaeolamasligini hamma biladi. Jismoniy tarbiya muallimi oyog'i jarohatlangan boladan yugurish musobaqasida qatnashishini talab etmaydi. Bola ba'zan qalbi, ruhi jarohatlangan holda maktabda kelishi mumkin. Ta'lim jarayonida buni hamma o'qituvchilar e'tiborga oladimi? Afsuski, yo'q. "Bola javob berishini hohlamayapti, dars tayorlashni istamagan" deb hisoblab, hamma o'quvchilarga bir hil talab qo'yish, bir xil muomala qilish hollari ko'plab uchraydi. Ba'zan boladan hatto u bajara olmaydigan ishlar ham talab etiladi. Ayrim o'qituvchilar bolaning oilasidagi, ota-onasidagi nuqsonlari uchun ham uni ayblashga o'rinadilar.

Voqeiy hikoyat. 9-sinf o'quvchisi Karim bir kuni darsni tayyorlamay keldi. Muallima unga "ikki" baho qo'ydi. Oilada Karim onasi bilan yashaydi, otasi boshqaga o'ylanib ketgan. Muallima Karimga "yomon" baho qo'ygani

yetmagandan, unga zarda bilan: “Otang sizlarni bekorga tashlab ketmaganga o’xshaydi, bunday boladan qochib qutilishdan boshqa chora yo’q”,-deb uni sinfdan chiqarib yubordi. Muallimning bu muomalasi o’quvchini taxqirlash bilan birga sinfdagi boshqa o’quvchilarning ham noroziligiga, arz qilishlariga, nizo kelib chiqishiga sabab bo’ldi.

Talabchanlik o’qituvchi odobining normalaridan biri hisoblanadi. O’qituvchining bolaga qo’yayotgan talabi adolatli bo’lmog’i kerak. Muallimning talabchanligida uning bola shaxsiga chuqur hurmati, bolaning kuchi, qobiliyati va imkoniyatiga bo’lgan chuqur ishonchi ifodalanadi. Bu, insoniylikning namoyon bo’lishi, ya’ni rivojlanayotgan shaxsi to’g’risida, o’ziga va jamiyatiga foyda keltira oladigan barkamol kishini tarbiyalash to’g’risidagi g’amxo’rlikdir. Odatda, bolalar murosasizlik va oliftagarchilikni-betayinlik, o’ta muruvvatini mas’uliyatsizlik, printsipsizlik deb tushunadilar. Aksincha, yaxshi niyat bilan qilingan oqilona talabchanlik-qattiqqo’l muallimga bolaning hurmati va minnatdorligini oshiradi.

Voqeiy hikoyat. To’lqin maktabda qo’yi sinflarda past baholar olib o’qirdi. 8-sinfga o’tganida fizika o’qituvchisi D.SH. juda talabchan, hech kimni erkatlab qo’ymaydigan kishi bo’lib chiqdi. Muallim uni doskaga chiqaradi. To’lqin fizikaga doir masalalarni yecha olmaydi. O’qituvchi unga boshqa masalani beradi va o’sha boshlagan usuli bilan yechishni aytadi. Nihoyat u, masalani to’g’ri yechadi. O’qituvchi: “Mening fikrimcha To’lqin, sen uchun oddiy masala. Sen murakkabroq masalalarni ham yecha olasan, faqat ko’proq ishlash kerak”, deydi. Bu gap bolaga katta ta’sir etadi, u darslarni ko’proq tayyorlaydigan bo’ldi, ayniqsa fizikaga qiziqib qoldi. Maktabni bitirgach, texnika universitetiga o’qishga kirdi. Muxandislik kasbini egalladi. Bir kuni To’lqin o’quvchilik yillarini eslab shunday deydi: “Fizika o’qituvchimiz qattiqqo’l, talabchan edi. U bizni boshqa fanlarga qaraganda fizikani ko’proq o’qishga majbur etardi. Biz uning aytganlarini bajarar edik, chunki u yaxshi odam, hatto dustimiz edi”.

Voqeiy hikoyat. Sanobarning ilasida uning otasi bilan onasi o’rtasida kelishmovchilik, janjallar bo’lib turishini sinfdoshlari biladi. Bugun darsga ko’zlaring atrofi ko’kargan, ma’yus holda keldi. Kecha ularning uyida bo’lgan

janjal tufayli uy vazifasni ham bajarolmay kelgani, ktobni o'qisa ham boshiga hech narsa kirmayogani ko'rinib turaradi. Sinfdoshlaridan biri unga sezdirmay bu holatni sinf rahbariga ma'lum qilib, yaxshisi muallimlar bugun Sanobarni doskaga chiqarmasliklari, undan uy vazifasini ham so'ramasliklari lozimligini aytdi. Sinf rahbari o'z darsi jarayonida bevosita usullar bilan Sanobarga tasalli berishga harakat qildi. Shu tariqa sinf jamoasi qalbi jarohatlangan Sanobarga nisbatan to'g'ri muomila qilishga o'qituvchilarga yordamlashdi.

Bolaning ruhiy holatini tushunish, sinfdoshlarida unga nisbatan hayrixoxlik, g'amxurlik

his-tuyg'usini uyg'otish o'qituvchining yuksak pedagogik, axloqiy madaniyatdan dalolat beradi. Odobli, ma'daniyatli muallim bolalar bilan qo'pol muomila qilmaydi o'quvchining "sirini" oshkora etmaydi, uning ustidan kulib, qalbini jarohatlamaydi. Aksincha, fikr- mulohazasi qotib qolgan, bolalarning qalbi, ehtiyoj va qiziqishlarini inobatga olmaydigan, hammaning xulqini bir- xil qolipda baholaydigan muallim ko'pincha pedagogik muomila odobi normalarini buzadi, bolalar orasida obru ham ololmaydi. Bunday muallim odatda, agar bola mo'min- qobil bulsa, uni yaxshilar qatorida ko'radi, agar tanqidiy fikrleydigan bulsa –manman, takabbur deb hisoblaydi. Qobiliyatli, lekin shux bolalarni xush kurmaydi, natijada o'qituvchiga hurmatsizlik, konflikt- majoralar kelib chiqadi.

O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida nizolar kupincha bolaga nisbatan adolatsizlik qilish, unga qo'yilayotgan talablar mavhumligidan kelib chiqadi. Bunday o'qituvchi bolani asosiz ayblayotganini, talabchanlik, pedagogik jamoa rahbarlarining unga qo'ygan to'g'ri talabni esa adolatsizlik deb qaraydi. Bolaning mustaqil harakatlarini – uning obro'sini to'kishga intilish, itoatkorligini esa eng yaxshi xislat deb biladi. Muallim bilan o'quvchi o'rtasidagi nizomlar haqida gap borganda shuni esda tutish lozimki, ta'lim – tarbiya juda murakkab, qarama-qarshiliklarga to'la jarayondir. Ularni bartaraf etish muqarrar ravishda nizolar chiqishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Bu nizollarni oqillona hal etish uchun muallim ularning mohiyati va sabablarini aniqlashi, bilishi kerak.

Bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyatda axloqiy tarbiya jarayoniga xos qarama-qarshiliklar manfaatdorlik axloqiy - ruhiy omillar, shuningdek, muhit taʼsirida sodir boʻlishi mumkin. Bunday faktorlar qatoriga qoʻyadilar kiradi:

bola tarbiyalanayotgan muhitdagi axloqiy tajriba, xulqiy odatlar jamiyatda qabul qilingan umuminsoniy, milliy axloq mezonlariga mos kelmasligi;

bolada ilgari shakllangan qiziqish va istaklar axloqiy tarbiyaning maqsadiga toʻgʻri kelmasligi;

bolaning irodasi, oʻzni tuta bilish darajasi bilan tarbiyachi oʻqituvchining talablari bir – biriga toʻgʻri kelmasligi;

bolaning jamoada oʻz oʻrnini topishga boʻlgan intilish bilan oʻz manfaatlarini jamoatning manfaatlariga boʻysundirish zarurligini bir – biriga mos kelmasligi;

tarbiyachi, oʻqituvchining pedagogik, axloqiy madaniyat darajasi oʻquvchilarni axloqiy tarbiyalash sohasida kun tartibiga qoʻyilayotgan vazifalar, talablarga mos kelmasligi.

Bu qarama – qarshiliklar obʼektiv yoki subʼektiv xarakterga ega boʻlishi mumkin. Tarbiya jarayonida ular subʼektivligidan obʼektivlikka oʻtishi yoki aksincha boʻlishi ham mumkin. Masalan, ota – onalarning axloqiy madaniyat darajasi subʼektiv faktor hisoblansa ham u bola uchun obʼektivlik xarakteriga ega, chunki ota bilan onani tanlab olish mumkin emas.

Subʼektiv qarama – qarshiliklar ham, obʼektiv qarama – qarshiliklar ham jiddiylashi, nizolar chiqishiga olib kelishi mumkin. Burch bilan istak oʻrtasidagi, zarurat bilan erkinlik oʻrtasidagi obʼektiv qarama – qarshiliklar natijisida yuzaga keladigan nizolarni, kelishmov-chiliklarni bartaraf etish, koʻpincha rivojlanish usuliga aylanadi. Bunday konfliktlarni ijobiy hal qilish natijasida shaxs oʻz tajribisida jamiyat oʻrtaga qoʻyayotgan axloqiy talablarni jamoatchilik va oʻqituvchi taʼsirida anglab oladi.

Quyidagilar axloqiy tarbiya jarayonida vujudga keladigan obʼektiv (asosiy) qarama - qarshiliklar sirasiga kiradi; tarbiya tizimi va yosh avold erishishi zarur boʻlgan yuksak axloqiy namunalar (ideallar) kun tartibida qoʻyayotgan vazifalar

bilan tarbiyalanuvchilarning hayotiy tajribasi o'rtasidagi qarama –qarshilik; o'quvchi egallashi lozim bo'lgan axloqiy qoidalar bilan bolaning o'tkinchi ehtiyojlari va xoxishlari o'rtasidagi qarama- qarshilik; axloqiy erkinlik bilan axloqiy ma'suliyat o'rtasidagi qarama – qarshilik. Bu qarama - qarshiliklarni bartaraf etish silliq kechmaydi, ularni to'g'ri hal etish natijasida bola axloqiy kamolatga erisha boradi. Odatda, bunday nizolar, yo o'quvchini foydasiga yoki yuksak axloqiy ideallariga yo'naltiruvchi o'qituvchi foydasiga, yoki bolaning o'tkinchi xoxishlari foydasiga hal etilishi mumkin. Ikkala holatda ham “sakrash” “portlash” yo'li bilan yangi holatda o'tiladi⁶ yo o'quvchining xulqida ijobiy o'zgarish bo'ladi, yoki salbiy holat mustahkamlanadi. O'qituvchi har bir nizoni yechayotganida buni nazarda tutmog'i kerak.

Ob'ektiv qarama- qarshiliklar natijasida vujudga kelgan konfliktlarni oqilona bartaraf etish o'qituvchining pedagogik madaniyatiga, muomala odobiga, tanlagan vositalarning to'g'riligiga bog'liq. Sub'ektiv sabablarga ko'ra paydo bo'lib, janjalarga olib kelgan qarama-qarshiliklar salbiy natijalar beradi, o'qituvchiga nisbatan ishonchsizlik tug'diradi, o'qituvchi bilan bolalar o'rtasida ruhiy to'siqlar hosil qiladi. Bunday nizolar shaxsning axloqiy rivojlanishiga to'rtki bo'la olmaydi, chunki bu holat muallimning axloqiy madaniyati pastligidan sodir etiladi. Bu qarama-qarshilikni bartaraf etish yo'li - ularni o'z vaqtida aniqlab, nizoga aylanib ketishiga yo'l qo'ymaslikdir. Bunga erishish uchun muallim hayotni yaxshi bilishi, sezgir vijdonli bo'lishi bilan birga bolalarning ruhiy rivojlanishi qonunlarini, axloq normalarini ham bilishi, voqealarni oldindan ko'ra bilish fazilatiga ham ega bo'lmog'i kerak.

Pedagogik axloqda ta'lim-tarbiya jarayonida vujudga kelib, an'anaga aylanib qolgan ayrim qoidalar sub'ektiv qarama-qarshiliklar va konfliktlarning kelib chiqishiga sabab bo'lishi ko'rsatilgan. Masalan, shunday qoidalardan biri–har qanday holatda ham o'quvchi oldida muallimning obrusni saqlash kerak, degan tushunchadir. Bu qoidaga amal qilaman deb, muallim ba'zan o'z vijdoniga qarshi ish tutadi., kasbdoshi nohaq bo'lsa ham uning harakailarini to'g'ri deb isbotlashga, o'quvchini esa ayblashga, yomonlashga urinadi. “Muallimni o'quvchi tanqid

qilishi mumkin emas”, degan axloqiy qoida ham o’qituvchining obro’sini saqlash uchun o’ylab topilgan.

Majlis borayotganda o’quvchiga muallim haqidagi fikrlarini mulohazasini aytishni ta’qiqlash mumkindi, lekin bola o’z tengqurlari davrasida kattalarning xulqi, xatti-harakatlari haqida o’z fikrini aytishi, baho berishini ta’qiqlab bo’lmaydig’ku. Natijada o’quvchilarning ayrim o’qituvchi haqidagi fikrlari, tushunchalari shakllanish jarayonini pedagogik jihatdan boshqarib bo’lmay qoladi. Ba’zan buning natijasida o’quvchilar talabchan muallimning adolatsiz kishiga, bolaning kamchiligi va sho’xliklariga e’tibor bermaydigan muallimni yaxshi odamga chiqarib qo’yadilar.

Muallimning biror tasodifiy xatti-harakati natijasida o’quvchilarda u haqda sodir bo’lgan noto’g’ri fikr ham ta’lim-tarbiya jarayoniga salbiy ta’sir etishi, muallimning ishini murakkablashtirish mumkin. Odatda, bunday konfliktlar uzoq davom edati va o’qituvchi foydasiga “hal” etiladi. Muallimning obro’sini saqlayman, deb, kattalar ba’zan bolaning qadr-qimmatini yerga o’radilar, qo’ituvchidan kechirim so’rashni talab etadilar, vaholanki bu nizoga o’qituvchining noto’g’ri xatti-harakati sabab bo’lgan. Muallimlarning bu ishi axloqiy tarbiya talablariga to’g’ri kelmaydi. Yaxshi pedagogik an’analarini saqlash va ularga amal qilish bilan mutaassiblik o’rtasidagi farqni, o’qituvchilik burchini bajarish bilan o’taketgan rasmiyatchilikni ajrata bilmoq lozim.

Muallimning o’quvchilar bilan o’zaro muomalasida ko’tarinki ruh, yaxshi kafiyyatni saqlay bilishi pedagogik axloqning muhim talablaridan biridir. O’qituvchi dars o’tayotgan yoki tarbiyaviy tadbirni bajarayotganida bolalarning dusti, maslahatchisi ekanligini esda tutmog’i lozim. Bu, muallim hamma vaqt bolalar bilan, oshna-og’aynigarchilik qilaveradi degan gap emas. Bolalar ko’p utmay muallimning xulqidagi bu kamchilikni payqwab olib, uning ustidan kulib yuradilar.

Pedagogik axloq normalariga amal qilishga muallim odob- muomala qoidalarini buzmasligi, shu bilan birga muallimning xulqi o’qituvchilar xatti-harakatlarini, hzaro munosabatlarini ham tartibga solib borishi haqida g’amxurlik qilmoq kerak.

Voqeiy hikoyat. Ikkinchi sinfga boshqa maktabdan yaqinda kelgan Diloromni muallim o'qish uchun doskaga chiqaradi. Dilorom harflar va bo'g'inlarni zo'rg'a o'qiyotgani, o'qiy olmay qiynalayotganidan uyalib qizardi, to'xtalib qoldi. Sinfdagi bolalar kulib yubordilar. Chunki bu sinfdagi bolalarning hammasi yaxshi o'qiydigan bo'lib qolgan edilar. Bolalarning bu kulgusi Diloromga qattiq salbiy ta'sir etdi. Muallim qiynalib zurg'a o'qiyotgan Diloromni o'qishdan to'xtatib ko'lgan bolalarga tanbeh berdi. Bolalarning bk qiligi odob qoidalariga to'g'ri kelmas edi.

Muallim bolani doskaga chiqarayotganida ham yoki o'quvchi bajargan ishni boshqalarga namuna qilib kursatayotganida ham me'yorga amal qilmog'i lozim. Agar yaxshi o'qiydigan bola hadeb doskaga chiqaralaversa yoki har safar bir bolaning bajargan ishi boshqalarga namuna sifatida ko'rsatilaversa bo', axloqiy jihatdan salbiy oqibatlariga olib keladi.

O'quv ishining shunday o'ziga xos axloqiy jihatlari borki, ular muallim bilan o'quvchi o'rtasidagi muomalaga bevosita yoki bivosita ta'sir etadi. Masalan, ta'lim jarayonida ishonchining o'z o'rnini bor: o'quvchi muallim borayotgan bilimlarining to'g'riligi, haqqoniyligiga ishonadi, muallim bolaning bu ishonchiga munosib bo'lishi kerak. O'qituvchi ham bolalar uning aytganlarini hech ikkilanmay qabul qilayotganlariga ishonadi. Bu muomala odobining umumiy tamoyillaridan biridir.

Respublikamiz maktablaridagi ta'lim-tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro bir-birlariga ishonishlariga asoslanmog'i zarur. Muallim bilan o'quvchining muomala munosabatlari ijobiy xarakterga ega. Ishonch yo'q joyda ijodkorlik ham bo'lmaydi. Ishonch, hurmat, mehribonlik, xayrihohlik talabchanlikni inkor etmaydi, balki nazarda tutadi. Muallimning qattiqulligi va talabchanligi bolaga axloqiy ta'sir o'tkazishning zarur shartlaridan biridir. Bolada hayotiy tajriba yo'qligi, irodaviy sifatlar yaxshi shakllanmaganligi tufayli ham muallim unga nisbatan talabchan bo'lmog'i darkor.

O'qituvchi bolaning imkoniyatlarini, qobiliyatini hisobga olgan taqdirdagina undagi kamchiliklarni bartaraf eta oladi, uning pedagogik talablarini bola bajarishi

mumkin. Muallimning talablari bolaning imkoniyat darajasi past bo'lsa, undagi qobiliyatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi; agar muallimning talablari bolaning qobiliyati va imkoniyatlaridan ortiq bo'lsa, bolada o'z kuchiga ishonmaslik, ishdan o'zini chetga olish his-to'yg'usini paydo qiladi. Muallimning qattiqqulligi va talabchanligi axloqiy tarbiyaning boshqa vositalari bilan birga olib borilishi kerak.

Muallim bilan o'quvchi o'rtasidagi muammolarni tartibga soluvchi talablardan biri bolaning xulqini, muomalasini, bola bajargan ishni odilona, to'g'ri baholashdir. Bolaning xulqi muomalasi ko'pincha u qilgan biror ish bilan tenglashtiriladi. Lekin xatti-harakat axloqiy muomalaning bir qismidir, xolos. Xulqi, muomalasida esa bolaning biror kishi yoki narsa munosabati ham ifodalanadi. Bolaning xulqi, muomalasi axloqiy jihatdan baholanishi mumkin. Bolaning qilg'i deganda uning xatti-harakatiga berilgan baho ham nazarda tutiladi. "Karim yaxshi ish qilmadi. O'ktam ishni qoyil qildi", degan iboralar ko'p ishlatiladi.

Muomala o'z mohiyati va tuzilishiga ko'ra murakkab axloqiy hodisadir. Unda kishining axloqiy ongi (motiv, istak, unga erishish yo'lini tanlash), axloqiy faoliyat (xatti-harakat), axloqiy munosabat (baholash) va kishining unga munosabati namoyon bo'ladi. Shaxsning niyati (mayli) zamirida uni u yoki bu maqsadga undovchi manfaatlar mavjuddir. Manfaatlar ijtimoiy va shaxsiy qimmatga ega bo'lib, ma'lum bir ehtiyojlardan hosil bo'ladi. Insonning maqsadi doimo asoslangan bo'ladi. Sabab (vaj) muomala odobining, xatti-harakatining, qiliqning bir qismi bo'lib, biror harakatni bajarishga, uning yaxshi yoki yomon ekanligini baholashga asos bo'ladi. Motivlar (sabab, vaj) ijtimoiy qimmatli yoki xudbinlik xarakteriga ega bo'lib, ko'zlagan maqsadga erishish uchun vositalar tanlashga ta'sir etadi. Lekin axloqiy maqsadga faqat axloqiy vositalarni qo'llash bilangina erishish mumkin.

Voqeiy hikoyat. Shahardagi maktablardan birida 3-sinfda shunday hodisa sodir bo'ldi. Sinfdagi o'quvchilar ikkita guruhga bo'linib, tuvaklarga gul ustirib, sinf xonasini bezatish uchun musobaqa o'tkazishdi. Bolalar uylaridan gul tuvak,

gul ko'chat keltirib, gul ustirishga kirishdilar. Musobaqa (uyin) ni yakunlashda bir hafta qolganida birinchi tuvakdagi gullar sulib qoldi. Bolalar har qancha o'rinsalar ham foydasi bo'lmadi. Maktabning biologiya o'qituvchisiga murojaat qilishga to'g'ri keldi. Biolog muallim gul ko'chatlaridan birini tortib ko'rsa, uning ildizi kesilgan ekan. Bu ishni ikkinchi guruhning yetakchisi Salima qilganligi ma'lum bo'ldi. Salima buni, nima qilib bo'lsa, o'z guruhi g'olib chiqishi uchun qilgan ekan. Bu voqeaning tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarning hammasida bir xil maqsad-gul ustirib, sinf xonasini bezash maqsadi bo'lgan. Lekin ular musobaqa jarayonida turli sabablarga ko'ra harakat etganlar. Guruhdagi bir bolaning xudbinligi tufayli ko'ngilsiz hodisa ro'y berdi. Bolalar hayotida, ayniqsa kichik bolalar faoliyatida va xulqida hissiyotning ta'siri kuchli bo'ladi. Ular hali o'z xatti-harakatlarining motivlarini to'la anglab yetmaydilar. Katta yoshdagi o'quvchilarning xulqida ham vaj sabablar hamma vaqt ijobiy xatti-harakatlarga olib kelavermaydi. Bolalarning xulqini baholashda xatti-harakatlarning natijasiga qarab xulosa chiqarish lozim. Muallim o'quvchining o'z xatti-harakatlariga, xulqiga shaxsiy munosabatini ham e'tiborga olish kerak. O'qituvchi bolaning xulqini, xatti-harakatini ob'ektiv baholash uchun bolani bu ishga nima da'vat etganini, nimalar sabab bo'lganini ham aniqlash lozim, shundagina axloqiy baho tarbiyaviy qimmatga ega bo'ladi.

Bola harakat qiladigan hayotiy vaziyatlarni, kutilmagan holatlarini oldindan aniqlash juda qiyin. Bolalarni xatolardan mutlaqo saqlab qolish ham muammo. Muallimning vazifasi o'quvchiga o'z xatti-harakatlarining natijasini o'z oldiga keltira bilishini va o'z xulqi uchun ma'sul ekanligini tushuntirish ekanligi, anglatishdan iborat. Bu muallimning dam olishi paytlarida ham, o'qishdan tashqari vaqtlarida ham o'quvchilar bilan o'zaro muomala odobida ma'lum axloqiy normalariga rioya qilishni talab etadi.

Pedagogik faoliyatda sinfdan va maktabdan tashqari ishlar o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muomalaning muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Sinfdan tashqari ishlar o'z xususiyatiga ko'ra darsdan keskin farq qiladi. Bu ishlar dars singari qat'iy tartibga tushurilmaganligi uchun ham muallim va o'quvchilardan

o'zaro nazoratni kuchaytirishi, halollik va vijdonlikni, holislikni, axloqiy ma'suliyatni ko'proq talab etadi. Shanbaliklar, safarlar, ekskursiyalar, kinoteatrlarga birga borish muallim bilan o'quvchilar jamoasi muomala odobiga ko'proq bog'liq bo'ladi. Axloqiy munosabatlar tizimida muallimning o'quvchilar jamoasi, o'z-o'zini boshqarish organlari bilan muomalasi muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilarning o'z-o'zini boshqarish tashkilotlari, bolalarni amaliy faoliyatiga jalb etishning muhim yo'nalishidir. Pedagogik faktlar va ularning tahlili shundan dalolat beradiki, muallim o'quvchilar bilan muomalada ma'lum axloqiy talablar, mezonlarga amal qilishi zarur. Bulardan eng muhimlari quyidagilar: - pedagogik faoliyat jarayonida muallim bir o'quvchining qadr-qimmatini inson sifatida hurmat qilishi, o'quvchiga nisbatan ishonch;

- o'quvchining bilimi va xulqini baholashda talabchan, adolatli bo'lish. Muallimning bolaga pedagogik talablari aniq, uning kuchi, qobiliyati va imkoniyatlariga mos bo'lishi, bolalarda o'z-o'ziga nisbatan talabchanlik va tanqidiy munosabatni ustirish;

- muallimning bolaga mehribon, g'amxo'r bo'lishi, bolaning shodligi ham, tashvishlariga ham sherik bo'lish;

- pedagogik jarayonda sodir bo'lib turadigan konfliktlar-nizolarini ma'muriy yo'l bilan emas, balki axloqiy mezonlar asosida murosaga kelish yo'li bilan hal etish;

- sinf jamoasining fikr-mulohazalarini e'tiborga olish, ularga ishonch bilan qarash, bolaning xulqiga baho berganda uning sabablarini, motivlarini e'tiborga olish;

- sinfda muallim "yaxshi ko'radigan", "yomon ko'radigan" o'quvchilar bo'lmasligi; o'quvchining biror xato xatti-harakati uchun yomon ko'rib qolmaslik; har bir bolaning yaxshi fazilatlarini aniqlash, ustirish va tarbiyaviy ta'sir o'tkazishda unga tayanish;

- o'qituvchi o'zining butun hayoti va mehnat faoliyatida yomonlikka, adolatsizlikka, nopoklikka, xulqi buzuvchilikka nisbatan murosasiz ekanligini ko'rsatish;

- bolaning ishonchini suv isteʼmol qilmaslik, uning qalb “sir” larini oshkor etmaslik, oldin yoʻl qoʻygan xatolarini tana qilmaslik;

- muallim tarbiyachi sifatida, tajribali inson sifatida oʻquvchilarga axloqiy yoʻl-yoʻriqlarni oʻrgatishi ularda xayrli voqealar va faktlarga murosasiz boʻlish toʻygʻusini ustirish;

- bolalar bilan muomala va munosabatlarda ularning har biriga alohida yondoshish, pedagogik taktni saqlash.

XULOSA

Mavzu bo'yicha mavjud ilmiy va o'quv adabiyotlarini tahlil qilish hamda pedagogik jarayonni kuzatish orqali quyidagi xulosaga keldik.

Maktab jamosida muomala odobining muhim vazifasi pedagoglar orasida ma'naviy vaziyatni yaxshilashdir. Buning uchun maktab va jamoat tashkilotlarining rahbarlari pedagoglarning hayoti, faoliyati, muamala-munosabatlari qaysi omil (faktor) va shart-sharoitlariga bog'liqligini aniqlab bilib olishlari zarur. Hxarakteriga kura obe'ktiv yoki sube'ktiv yoki sube'ktia sharoitlar, omillar bo'lishi mumkin. o'zbekiston respublikasida yoshlarni o'qitish va tarbiyalashda maqsad birligi; davlvt ta'lim tizimini ustuvor yo'nalishda qatoriga kiritib har yili byudjetdan katta miqdorda mablag'lar ajratayotgani maktalarning o'quv moddiy bazasini mustahkamlashga korxonalar, muassalar e'tibori jalb qilinayotgani; muallimlarning moddiy ahvoli, obro'sini, pedagogik mahoratini oshirish borasidagi g'amxo'rliklar pedagogik jamoalarda muomala odobini shakllantirish uchun ob'ektiv faktorlardir. Lekin aynan biror maktabda mavjud muomala odobi shu maktabning o'ziga xos shart-sharoitlariga, ko'pincha har bir muallimning pedagoglik madaniyati va mahoratiga, maktab rahbarlarining bilimdonligi, axloqiy madaniyati, axloqiy qiyofasi, boshqaruv uslubi, murosaga kela bilishi, nizoli vaziyatlarni bartaraf etish usullari, norasmiy aloqalarning xarakteri kabilarga bog'liq bo'ladi.

Muomala odobining shakllanishiga jamoat tashkilotlarining roli kattadir. Ular muallimning obro'sini oshirish, jamoat ishlariga faol qatnashtirish yo'li bilan o'qituvchining axloqiy va pedagogik madaniyati, mas'uliyatini oshirishga ko'mak beradi. Jamoat tashkilotlari maktabda mehnat intizomini mustahkamlashi, o'qituvchilarga talabchanlikni, ularning mas'uliyat hissini oshirish, qadr-qimmatini saqlash, qobiliyat va talantini namoyish etishiga ko'maklashishi zarur. Muallim har so'zini o'ylab gapirishi, boshqalarning, kasbdoshlarining so'zi, fikri, mulohazalarini tinglay bilish ham pedagogik jamoada o'zaro muomala-munosabatlarni yaxshilashga xizmat qiladi. Xullas, pedagoglar jamoasida muomala odobi quyidagilarni taqazo qiladi:

- muallimning o'z ishidan ma'naviy qoniqish hosil qilishi;
- o'qituvchilar va barcha pedagogik xodimlarning o'z-o'zini tarbiyalashi, o'z bilimlarini oshira borishi;
- pedagoglar jamoasidagi har bir muallimning ruhiy xususiyatlarini e'tiborga olib, uning faoliyatini, ishchanligini pedagogik odob nuqtai-nazardan nazorat qilib borish;
- nizoli vaziyatlarni printsiipiallik asosida, ob'ektiv tahlil etib, konfliktlarni adolat va muallim shaxsini hurmatlash asosida bartaraf etish;
- muallimlar mehnatini rag'batlantirishda adolatli bo'lish, nizolar chiqarishga yo'l qo'ymaslik;
- kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yishda ruhiy xislati, xarakterlari mos kelishini e'tiborga olish;
- pedagoglar jamoasining boshqarishni insoparvarlik va demokratiklik tamoyillari asosida takomillashtirish kabilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I. A. O'zbekistonnint o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. T.: «O'zbekiston», 1992.
 2. Karimov I. A. Xalqning otashqalb farzandi. T.: «O'zbekiston», 1992.
 3. Karimov I. A. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. T.: «O'zbekiston», 1992.
 4. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
 5. Karimov I. A. Halollik va fidoyilik faoliyatimizning asosiy mezon bo'lsin. T.: «O'zbekiston», 1994.
 6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent, «O'zbekiston», 1992.
 7. Ansupov A. Ya., Shipilov A. I. Konfliktologiya, M.: «Izd-vo» 1999
 8. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. Uch jildlik saylanma, 1993. Toshkent, Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.
 9. Abu Lays as Samarqandiy. Bo'ston ul orifin. Toshkent, «Cho'lpon», 1992.
 10. Abul Qosim Muhammad az-Zamahshariy. Nozik iboralar. Toshkent, «Kamalak», 1992.
 11. Abulqosim Firdavsiy. Shohnoma. Birinchi kitob. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1975, ikkinchi kitob, 1976, uchinchi kitob, 1977.
 12. Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida. Toshkent, «O'qituvchi», 1992.
 13. Abu Nasr Farobiy. Aql to'g'risida. Baxt-saodatga erishuv. «O'zbek pedagogikasi antologiyasi». Toshkent, «O'qituvchi», 1995.
 14. Avestodan namunalar. «O'zbek pedagogikasi antologiyasi», T., 1995.
 15. Vorobjev I. Ye., Kibanov A. Ya., Zaxarov D. K. Konfliktologiya, Uchebnik dlya vuzov. M.: «Izd-vo» 2004 g.
 16. Utkin A. Ya. Konflikt: teoriya i praktika. M. «Izd-vo» 1998 g.
 17. Zdravomyslov A. G. Sosiologiya konflikta. M.: «Izd-vo» 1995 g.
 18. Gromova O. N. Konfliktologiya. M.: «Izd-vo» 1993 g.
 19. Zaysev A. K. Sosialnyy konflikt na predpriyatii. — Kaluga: KISI. 1993,
 20. Konflikty v kollektive i puti ix preodoleniya. — L.: VIPK. 1991.
 21. Prikladnaya konfliktologiya. Xrestomatiya. Sost. K. Selchyonok. M.: M. «Izd-vo» 2003
 22. Xasan B. I. Konstruktivnaya psixologiya konflikta. SPb., M. «Izd-vo» 2003.
1. Internet ma'lumotlari quyidagi saytlardan olinadi:
- www.referat.arxiv.uz
www.bilimdon.uz,
www.ziynet.uz,
www.tatu.uz